

Recensio

Консерватизм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Вид-во «Смолоскип», 1998. – 598 с.; Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Вид-во «Смолоскип», 2000. – 872 с.

М. В. Чугуєнко

*Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.
Випуск 3. – Харків: Майдан, 2001. – С. 213-218.*

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

Консерватизм: Антологія / Упоряд. Проценко, В.Лісовий
— К.: Вид-во «Смолоскип», 1998. — 598 с.

Націоналізм: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий
— К.: Вид-во «Смолоскип», 2000. — 872 с.

Слово «антологія» у дослівному перекладі з грецької означає «зібрання квітів». Антології «Консерватизм» (1998) і «Націоналізм» (2000) (далі в тексті - К. та Н. - М.Ч.), в яких повизбирувані «квіти» західної політичної філософії та ідеології, стали тим справді королівським подарунком, що його зробило українським читачам видавництво «Смолоскип».

Рецензовані збірники текстів мають зацікавити не лише тих науковців, які фахово досліджують історію та сучасність політичних ідеологій, але й безпосередніх учасників суспільно-політичного процесу - професійних політиків, представників мас-медіа, широких кіл громадськості тощо. Перша з названих антологій знайомить нашого читача із маловідомою в Україні консервативною інтелектуальною традицією, що є підставою політичної практики чи не найвпливовіших політичних партій західного світу (британські торі, французькі голлісти, німецькі християнські демократи, американські республіканці та ін.). Друга представляє націоналізм як ідеологію та політичну філософію крізь призму першоджерел та наукових досліджень, підважуючи той до неможливості міфологізований (найчастіше демонізований) образ, що закарбувався у суспільній свідомості наших громадян.

Обидві антології є унікальними вже тому, що це перші подібні видання в Україні. Адже їх укладено з уривків праць видатних представників західного консерватизму та націоналізму кінця XVIII - XX ст., котрі до того часу українською мовою не перекладалися.

Окрім фрагментів оригінальних творів, до антологій тако; включено наукові розвідки, присвячені розгляду основних проблем консервативної й націоналістичної філософії та ідеології. Отже, обидві книги можна розглядати як своєрідний вступ до проблематики консерватизму та націоналізму.

Кожна з рецензованих антологій розпочинається з ґрунтовної передмови, авторами яких є упорядники обох видань — О.Проценко та В.Лісовий. Ці вступні частини, що відбивають їхню власну дослідницьку позицію, вийшли досить змістовними та інформативними.

Дуже слушними видаються міркування укладачів щодо актуальності публікації даних праць, а також щодо змісту ключових концептуальних понять, якими звичайно оперують при дослідженні консерватизму та націоналізму. Так, зокрема, у передмові до К. проводиться розмежування між течіями політичної філософії чи традиціями політичної думки, з одного боку, та ідеологіями, з другого; виокремлюються ті позитивні елементи консервативної ідеї, які, на думку упорядників, здатні спрацювати у нинішніх українських реаліях.

Цілком поділяю думку укладачів щодо користі, яку може принести засвоєння суспільством консервативних цінностей, так само як і тих позитивних рис націоналізму, якими він може прислужитися справі зміцнення молодого української державності.

Вступна стаття до Н. також являє собою розгорнуту наукову розвідку, в якій зроблено спробу операціоналізації понять націоналізму, нації та національної держави. Автори цієї статті визначають націоналізм так: «ідеологія, в якій нація є найважливішим поняттям і центральною цінністю» (Н., стор. 12). Саме ця «серцевина» націоналізму, стверджують вони, відрізняє його від інших ідеологій, відтак надає йому право вважатися самостійною традицією політичної думки, а не складником інших течій.

Проте навряд чи можна беззастережно прийняти цей аргумент, утім як і саму тезу про самостійність націоналізму як політичної філософії та ідеології.

Як відомо, закони логіки вимагають, щоб в основі будь-якої класифікації лежала одна-єдина підстава. Упорядники антологій за критерій своєї «періодичної таблиці» політичної філософії взяли соціально-політичні «цінності». «Лібералізм, - пишуть вони, - наголошує на таких вартостях, як свобода (прав людини), консерватизм - порядок (основою якого є установи, пов'язані з традиціями), націоналізм - культурна самобутність (нація), соціал-демократизм - соціальна справедливість, комунізм - рівність, фашизм - порядок (джерелом якого є воля окремих осіб)» (К., стор. XI - XII).

У зазначеній схемі націоналізм виглядає як цілком чужорідний елемент, оскільки це явище не лише політичне, але й культурне. Іншими словами, це не лише політична ідеологія, але й певна культурна програма. Тим-то націоналізм вочевидь ширше і за лібералізм, і за консерватизм, по відношенню до яких він є родовим поняттям, але аж ніяк не однопорядковим.

Можливо, саме через брак ідеологічних концепцій із чітко вираженим пріоритетом національних цінностей в їх, так би мовити, чистому вигляді, у Н. відчутну перевагу здобули дослідження над власне текстами націоналістичних теоретиків. Ці останні представлені лише у першій частині даної антології. Цим між іншим Н. розлучається від К., де, навпаки, переважну частину матеріалу складають саме першоджерела консервативної думки.

Проте навіть ті автори, чий твори надруковані в Н., в частині «Інтелектуальні джерела націоналізму» і яких можна було б зарахувати до націоналістичних теоретиків, не відповідають визначеному упорядниками критерію націоналізму. Так, дуже сумнівно, що в ієрархії вартостей Й. Г. Гердера або Дж. Мацціні саме нація була найважливішою цінністю, вищою за цілий рід людський, за саме людство. На підтвердження цієї думки достатньо процитувати хоча б слова Д. Мацціні, надруковані в цій же антології: «Ваші першочергові обов'язки, - звертається він до співвітчизників, - першочергові за значенням - стосуються, як я вже казав, Людства. Насамперед ви люди, а потім вже громадяни асобатки» (Н., стор. 56).

Або візьмемо, приміром, ідеологію Шарля Морраса, одного з фундаторів «інтегрального націоналізму», фрагмент праці якого також вміщено в Н.; що саме стоїть вище в його шкалі цінностей - поняття нації чи монархії? Мабуть, останнє, бо коли він писав про *Deesse France* («Богиню Францію»), то мав на увазі суспільство «ancien régime», тобто традиційне феодально-корпоративне суспільство з монархічною формою правління¹. Для нього націоналізм - це лише засіб для відродження монархії, а отже, і в його системі цінностей нація не є найважливішою.

До того ж, концепт «нація» годиться на роль маркера політичної ідеології через свій аж надто широкий обсяг, в який можна вкласти будь-який політико-ідеологічний чи культурний зміст. Оця підступна «порожнистість» поняття «нація» й не дає можливість виділити націоналізм в окрему гілку політичної філософії.

Таким чином, лібералізм, консерватизм, соціал-демократизм, анархізм, комунізм та інші політичні ідеології, - з одного боку, і націоналізм, з другого, - це явища, що належать до різних шаблів чи рівнів, ба й навіть сфер буття (політика-культура).

Само собою зрозуміло, що в межах рецензії неможливо провести ані детальну операціоналізацію усіх понять, дотичних до даної проблематики, ані всебічний критичний розгляд цієї процедури, що її зробили автори передмови до К. та вступної статті до Н. Мені лише йшлося про те, щоб

вказати на очевидні логічні помилки у побудові класифікації традицій політичної думки, що її запропонували упорядники антологій. Утім, рецензент буде тільки радий, якщо порушені ним проблеми термінології та методології стануть предметом наукової дискусії.

Є зауваження й до структури зазначених антологій.

Кожна з рецензованих книг складається з 6 частин (окрім передмови). Зокрема, текст К. розбито на такі частини:

1) «Що таке консерватизм?»; 2) «Релігія, моральний закон, авторитет»; 3) «Рівність і суспільна ієрархія»; 4) «Свобода і порядок»; 5) «Історія, людина і суспільство, держава»; 6) «Основи консервативної політики».

Антологія Н. складається з таких частин: 1) «Інтелектуальні джерела націоналізму»; 2) «Що таке націоналізм?»; 3) «Етнічність і націоналізм»; 4) «Нація як концепт та цінність»; 5) «Типологія націоналізму»; 6) «Перспективи націоналізму».

Структура обох антологій підпорядкована єдиним принципам, які досить чітко сформульовані у передмові до К. Там, зокрема, висловлено прагнення репрезентувати консерватизм як традицію політичної думки та як політичну ідеологію: 1) у його суперечках з іншими традиціями політичної думки; 2) у діалозі його внутрішніх тенденцій чи варіантів; 3) у його історичній мінливості; 4) у його національних модифікаціях (К., с. XXIV).

Упорядники цілком недвозначно заявили про свій намір дотримуватися зазначених засад при укладанні не лише антології К., але й інших видань даної серії, а отже і Н. в тому числі (К., с. XXIV). Для будь-якого автора проголошені ним самим базові принципи мають стати тим, чим є присяга для вояка, від якої, в разі її прийняття, не вільно відступати.

Чи дотримали укладачі обіцянки зробити свої книжки «однотипними» (К., стор. IX)?

Структурно обидві антології помітно відрізняються одна від одної. В основу К. покладено суто проблемний принцип (структура цієї праці відбиває фундаментальні ціннісні засади консерватизму). Що ж до Н., то її побудовано за іншим, а саме за проблемно-історичним принципом (джерела, типологія історичних форм, перспективи тощо).

Слід сказати, що Н. і з точки зору логіки, й з точки зору проголошених упорядниками принципів значно краще виглядає на тлі К. Так, К. явно бракує розділу про інтелектуальні джерела чи витоки консервативної політичної думки. Також бракує типології консерватизму, національні варіанти якого (окрім англо-американського) так і не дістали

належної репрезентації. Дуже аморфні та крихкотілі, проблемно неокреслені частини V та VI К. Так, тексти того ж, скажімо, Е. Берка можуть з однаковим успіхом фігурувати в кожному з цих розділів.

І нарешті, останнє зауваження чи побажання, тепер уже щодо структури Н. Варто було б проведено розрізнення політичної філософії та політичної ідеології послідовно поширити й на Н. Тоді мав би бути розділ, присвячений основам націоналізму як практичної політики так, як це є в К.

Вибір текстів для антологій самі укладачі пояснюють як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. За їхніми словами, вони виходили в першу чергу з наявності й доступності першоджерел та наукових монографій з консерватизму та націоналізму в українських бібліотеках. Труднощі, з якими зіткнулися вони у процесі пошуку текстів та необхідної довідкової інформації про їхніх авторів, є цілком зрозумілі.

Але, мабуть, далися ознаки й особисті уподобання упорядників. Інакше важко пояснити, чому в К. не знайшлося місця для англійського філософа і одного з ідейних натхненників тетчерізму Р. Скратона, який разом із Р. Нісбетом та Р. Кірком вважається «архітектором» сучасного неоконсерватизму і якому належить один з кращих систематичних викладів консервативного світогляду? Це дивно ще й тому, що у передмові на нього зроблено посилання, а отже, його твори були доступні.

Взагалі, в обох антологіях помітний ухил в англо-американську інтелектуальну традицію. Багата ж континентальна традиція, особливо французька та німецька, репрезентовані в ній дуже і дуже бідно. Зовсім не представлені консервативні та націоналістичні теоретики Росії й країн т.зв. III-го світу (Китай, Індія, Японія, арабський і тюркський культурні ареали, Африка та Латинська Америка тощо). Відтак, було б доцільним відповідно до національного складу авторів замінити назву видання на вужчу, зате більш конкретну, скажімо, «Західний і український консерватизм» та «Західний і український націоналізм».

Безумовно, неможливо в одній-двох, навіть таких грубесних книжках, як рецензовані, вмістити все ідейне багатство політичної філософії та ідеології вітчизняної та західної правниці. Зрозуміло також і те, що уривки ніколи не замінять спілкування із повним текстом, а переклад - аутентичний твір. А взагалі - то давно вже час перекласти й видати бодай класичні праці теоретиків консерватизму та націоналізму.

Насамкінець, про прикрі дрібні друкарські помилки, що впали мимоволі в око. Так, в К. надруковано *castom* замість «*custom*» (К., стор. 17)

або reasteal замість «reaseteal» (Там же, стор. 40). А на стор. 266 явно допущено розрив у реченні, через що це останнє *втрачає сенс*.

У цілому ж, незважаючи на висловлені вище зауваження, можна лише вітати появу як однієї, так і другої антологій. Упорядники цих праць, як це наочно засвідчують опубліковані ними тексти, доклали справді титанічних зусиль, щоб зібрати, перекласти й видати такий капітальний корпус джерел та історіографії.

Поява на вітчизняній інтелектуальній ниві «квітів» західної політичної філософії та ідеології з огляду на зрощення нашого культурно-політичного життя, можливо, й виглядає цілковитою екзотикою. І справді, було б наївно сподіватися на те, що чорнозем української політики, виснажений до краю тоталітарною монокультурою євразійського походження, виявиться особливо сприйнятливим для ідей із Заходу. Сьогодні в ідеологічному аспекті він більше нагадує марсіанський ландшафт.

Хоча, можливо, не все ще втрачено, і рекультивація шару наших напівзруйнованих національних традицій - то не є справа цілком безнадійна. Можливо, нам варто добре замислитися над словами видатного теоретика британських торі Б. Дизраелі, який радив «шукати в правильному розумінні історії своєї країни і в енергіях героїчної юності елементи національного добробуту»².

ЛІТЕРАТУРА:

1. Nolte E. Three faces of fascism: Action Francaise, italian fascism, national socialism.- New York, Toronto, 1969. -P. 145.
2. Disraeli B. Sybil or the two NATIONS.- Penguin Books, 1985. -P.496.

М.В. Чугуєнко (Харків)